

Josep Lluís Barona Vilar*
Carmen Barona Vilar**

L'EPIDÈMIA QUE MAI VA EXISTIR. VALÈNCIA DAVANT LA FEBRE GROGA DEL 1870

I. ELS FETS.

El dia 4 de setembre del 1870 la premsa de Barcelona informava de l'aparició dels primers casos de febre groga en la ciutat comtal¹. La ràpida difusió de la informació va provocar una gran commoció social a València i tota mena de rumors sobre l'extensió i malignitat de la malaltia. Segons les cròniques, els primers dies d'agost havia arribat al port de la Barceloneta un vaixell anomenat Marin, procedent de La Habana, al qual s'havien manifestat alguns casos de *tifus icteroides*. Uns dies després, la temida malaltia es va començar a estendre per la Barceloneta i al llarg del mes de setembre apareguren els primers malalts en altres barris de la capital catalana. Els pronòstics feien pensar que la malaltia assoliria el seu punt més alt durant l'octubre, si no es posava remei mitjançant un seguit de mesures sanitàries terapèutiques i preventives².

---

* Departament d'Història de la Ciència i Documentació. Universitat de València.

** Direcció Gral. de Salut Pública, Conselleria de Sanitat. Generalitat Valenciana.

¹ L'estudi més conegut sobre la història de la febre groga és el de F. Delaporte, *Historia de la fiebre amarilla. Nacimiento de la medicina tropical*. México, Instituto de Investigaciones Históricas/U.N.A.M., 1989. Sobre les epidèmies de febre groga que assolaren les costes espanyoles, vegeu els treballs de J.L. Carrillo, *Juan manuel Aréjula (1755-1830). Estudio sobre la fiebre amarilla*. Madrid, Ministerio de Sanidad y Consumo, 1986; A. Cohen, *Repercusiones sociales de la epidemia de fiebre amarilla (1803) en Málaga*. Madrid, Biohorn, 1972; A. Hermosilla Molina, *Epidemia de fiebre amarilla en Sevilla en 1800*. Sevilla, Talleres gráficos Oiga, 1978; J.J. Iglesias Rodríguez, *La epidemia gaditana de fiebre amarilla de 1800*. Cádiz, Diputación de Cádiz, 1987.

² J.B. Peset. «Alarma exagerada por la fiebre amarilla». *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), 328-333.

Entre els dies 6 i 11 de setembre la premsa valenciana va començar a fer-se ressó de les informacions aparegudes al *Diari de Barcelona* i a *La Crònica de Catalunya* sobre l'aparició de l'epidèmia i va difondre la idea que les autoritats sanitàries controlaven la situació³. Tanmateix, des del primer moment els diaris demanaven una política radical d'aïllament per a impedir la difusió de la malaltia. *Las Provincias* criticava la manca de resposta del Ministre i del Governador de Barcelona als requeriments del Governador de València i destacava la negativa del Ministeri a acceptar l'establiment d'un cordó sanitari a l'altura de l'Ebre. De fet, les propostes que feien els responsables sanitaris valencians basades en establir cordons sanitaris per impedir l'arribada de persones i mercaderies procedents de Barcelona anaven en contra de la legislació vigent en sanitat terrestre, promulgada a la llei de sanitat del 1855⁴.

Davant l'alarma que provocava la previsible arribada de la malaltia, el director de sanitat marítima de València va començar a publicar informació diària sobre la situació dels vaixells que arribaven al port, al temps que desmentia un rumor sobre l'aparició de dos casos abans del 13 de setembre. La premsa valenciana seguia amb detall l'evolució del problema en Barcelona i oferia informacions del nombre de malalts i de morts. Però el dia 15 de setembre esclatà la polèmica. L'editorial de *Las Provincias* expressava dubtes sobre l'eficàcia de les mesures adoptades i criticava que no s'hagués establert la comunicació per via terrestre com s'havia fet per mar en declarar brut el port de Barcelona. No oblidem que la legislació per a la sanitat marítima establia l'obligatorietat per a tots els vaixells de portar patents, que sols podien ser brutes o netes⁵. Aplicar el mateix sistema al transport terrestre era la proposta de la junta provincial de sanitat de València i del governador, la qual havia estat rebutjada pel govern. El mateix editorial transcriu la carta lliurada pel subsecretari del Ministeri, Federico Balart, en la qual treia importància a l'epidèmia i minimitzava els perills de difusió de la malaltia a altres ports, donant totes les garanties de què el govern controlava la situació i vetlava per la salut pública⁶. La carta de Balart era comentada amb ironia per la premsa valenciana, que dubtava que a Madrid es prengueren amb tota la serietat que calia un problema que afectava sols a poblacions del litoral.

La qüestió començà a adquirir més dramatisme quan el 16 de setembre la

³ Hem consultat sistemàticament les informacions aparegudes a *Las Provincias* i al *Diario Mercantil de Valencia*.

⁴ En l'article 57 del capítol XII, que porta per títol «Del sistema cuarentenari interior», es prohibeix l'aplicació d'aquesta mesura amb caràcter general, tret dels casos excepcionals en què ho ha de dictar el govern.

⁵ Art. 18 i 19 del capítol Vè de la llei de sanitat del 1855.

⁶ *Las Provincias*, editorial, 15 setembre, 1870.

prensa va incloure en la secció d'última hora la notícia de què havien estat detectats al grau de València dos mariners procedents de Barcelona afectats de febre groga. Les autoritats sanitàries valencianes negaren els fets i parlaren de dos casos de *febre gàstrica i catarral*. Eren les primeres manifestacions d'una epidèmia que s'havia de negar oficialment, el que marcava distàncies entre el discurs polític ideològic i una realitat tan evident com la malaltia i la mort.

El coneixement públic de l'existència de casos de febre groga en la ciutat de Barcelona, va provocar la immediata reacció del col·lectiu mèdic valencià davant la por que s'havia desencadenat entre la població. Inicialment es tractava de llevar-li importància al fet i demostrar que la malaltia curiosament mai havia afectat València, segurament degut a unes peculiars circumstàncies microclimàtiques. Tranquil·litzar la població i defensar la protecció del clima eren els dos objectius principals d'uns apunts històrics sobre aqueixa «malaltia tan antiga com les condicions topogràfiques que la han produït», publicats per Joan B. Peset i Vidal al setembre, només tenir-se notícia dels primers casos a Barcelona⁷.

Peset era catedràtic a la Universitat de València, membre de l'Institut Mèdic Valencià i de la junta provincial de sanitat. Segons el seu testimoni, malgrat els qui detecten la malaltia en l'antiguitat a través dels testimonis dels historiadors grecs i romans, els primers indicis certs són els deguts al pare Isla, en relació a l'epidèmia que a principis del segle XVI va afectar Lisboa i és a finals del segle XVII i principis del XVIII quan comença a castigar el litoral mediterrani de la península ibèrica.

Com es sabut, les epidèmies que tingueren lloc a primeries del segle XVIII van provocar les primeres respostes mèdiques de salut pública durant la gran epidèmia que va assolir les costes de Cadis. Durant els anys 1730 diverses onades van prendre com a punt de partida poblacions gaditanes i es van estendre fins a Màlaga, provocant informes sanitaris i memòries mèdiques com ara la realitzada per Fernández de Navarrete el 1738. La gran dimensió geogràfica i patogènica de l'epidèmia de febre groga va concentrar l'interès de N. Francisco Rojano (1741) y José Castelbando (1753), els quals van aportar una descripció minuciosa dels símptomes i de les lesions anatomo-patològiques provocades per la malaltia⁸. La gran pandèmia dels anys trenta va accentuar en la mentalitat mèdica i popular l'origen forani del mal i la seua vinculació a Amèrica, fins al punt que es comentava que només la patien aquells que no havien estat mai al continent americà. Al

---

⁷ J.B. Peset. «Apuntes históricos sobre la fiebre amarilla». *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), 341-349.

⁸ Citat per J.B. Peset. «Apuntes históricos...» *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870).

capdavall diu Peset que «... els seus estralls es van contenir gràcies al vent fresc i continu, el qual aportant plujes abundants, va disipar l'impuresa atmosfèrica»⁹. Les mesures que s'establien a principis del segle XIX per a impedir la difusió del contagi eren extremadament dures i no sols no excloïen l'establiment de cordons sanitaris, sinò que era el propi exèrcit l'encarregat de garantir-los¹⁰. *La Instrucción para declarar el contagio de peste...* (1817) establia que el Capità general, president de la junta superior de sanitat disposaria l'cixida de la tropa per incomunicar el poble afectat, establint un cordó a distància de mitja llegua. Disposat el cordó, la junta i la tropa permetrien eixir a totes les famílies i individus particulars per instal.larse en la zona intermitja, tot mantenint incomunicades a les famílies entre elles. El animals domèstics havien de ser abandonats i podien ser eliminats per la tropa o els veïns. Les famílies desplaçades no podien tornar al poble sense haver obtingut permís per fer-ho. A 10 llegües s'havia d'establir un altre acordonament de tropes i la declaració d'epidèmia significava un autèntic estat de setge per a la població civil¹¹.

L'assot de la febre groga va tornar a les costes gaditanes el 1764, afectant principalment el Puerto de Santa María degut a l'abundant intercanvi comercial amb els Estats Units. Però, sens dubte, l'episodi més greu fou la gran epidèmia iniciada el 1800, arran de l'arribada de la corbeta Delfín a Cadis. Si hem de creure el que diuen els cronistes de l'època, més de 60.000 habitants de Cadis, Sevilla, Jerez, Puerto de Santa Maria i altres poblacions costaneres van morir a conseqüència de la febre groga. La pandèmia, però, no es va aturar aquesta vegada a les costes d'Andalusia i l'any 1803 va afectar el port de Cartagena, per tornar a aparèixer el 1810 a la mateixa població i a la ciutat de Múrcia. El gran impacte epidemiològic i social de l'epidèmia de febre groga de principis del segle XIX va alertar els professionals de la medicina, que buscaren respostes higièniques i terapèutiques d'acord amb la mentalitat científica de l'època. Juan Manuel Aréjula es va consagrar a l'assumpte amb intensitat¹².

⁹ J.B. Peset. «Apuntes históricos...» *Boletín del Instituto Médico Valenciano*. 11, (1870). p. 345.

¹⁰ Instrucción para declarar el contagio de peste o de otra mortífera enfermedad en alguna población del Reino, y preservar a las demás de su maligno acceso. Madrid, 25 de agosto de 1817.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Sobre Aréjula, vegeu el treball de J.L. Carrillo, Juan Manuel Aréjula (1755-1830)...(1986). La seua dedicació a l'estudi de la febre groga va ser intens i va donar com a fruit un seguit d'informes i memòries de contingut clínic, terapèutic i epidemiològic. Les més importants foren: *Memoria en que se manifiesta el modo y ocasiones de emplear los varios gases para descontagiar los lugares epidemiados, y purificar la atmósfera de los miasmas pútridos y pestilentes*. Sevilla, Imprenta Mayor, 1800; *Sucinta exposición de la enfermedad contagiosa que reina epidémicamente en esta plaza* (1803); *Breve descripción de la febre ama-*

L'arc geogràfic afectat va ser major el 1819, quan una nova onada epidèmica va afectar Andalusia, Múrcia, Balears i Catalunya. En Barcelona i Tarragona va provocar varies decenes de morts i, segons el testimoni de Peset, a Palma i Maó la xifra va superar els 5.000 l'any 1821. Va ser aquesta la primera epidèmia que va afectar Alacant, encara que no va arribar a la població de València, de manera que quan, el setembre de 1870 les autoritats sanitàries de Barcelona notificaren l'existència de casos als barris portuaris, els metges valencians, aferrats a una visió ambientalista i miasmàtica del contagi, encara confiaven en l'acció protectora del clima, la temperatura i la geologia de la capital, encara dien que «...hi ha quelcom ocult en el fons d'aquesta qüestió, que no desvaneix per complet la falaguera idea de la immunitat de València»¹³.

2. ETAPES DE LA REPOSTA POLÍTICA A L'EPIDÈMIA.

a) *El mal que ve*. El ràpid desencadenament dels fets, va desmentir l'optimisme d'una aparent immunitat ambiental i els abundants contactes comercials i de passatgers entre València i Barcelona, provocaren la immediata resposta dels òrgans de decisió sanitària. La declaració oficial de Barcelona com a zona afectada, va provocar la reunió urgent de la Junta Municipal de Sanitat de València el 12 de setembre i, obviament, l'estratègia d'intervenció front a la difusió del procés epidèmic havia de ser semblant al dissenyat per a les habituals epidèmies de còlera: aïllament dels malalts i de la població sana, i control dels hàbits de vida dels ciutadans. Des del primer moment, en la seua intervenció davant l'Institut Mèdic Valencià, Peset proposava establir un mur de contenció per «preservar el país mitjançant un règim sanitari convenient, tot i que no hi ha motius per a la consternació general que s'ha apoderat del nostre veïnat, més encara que en la malhaurada invasió del còlera del 1865»¹⁴. La junta municipal de sanitat aconsellava l'acordonament absolut, malgrat que vulnerés la legislació vigent¹⁵. Aquest seria el nucli principal del debat social.

Tot i el reconeixement de l'amenaça que representava la malaltia, durant

---

rilla (1806); *Copia del informe hecho por la Comisión Médica sobre la fiebre contagiosa que se padeció en Cádiz en el año de 1810* (1811) i *Memoria sobre la ninguna utilidad del uso de los gases ácidos para la desinfección o purificación de las materias contagiosas y de los contagios* (1821).

¹³ J. B. Peset. «Apuntes históricos...» *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), p. 349.

¹⁴ J. B. Peset. «Alarma exagerada por la fiebre amarilla». *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), p. 330.

¹⁵ Análisis de la situación e informe de las medidas adoptadas por la Alcaldía Popular de Valencia. Arxiu de la Diputació Provincial de València [endavant A.D.P.V.]. Expedientes generales de sanidad, caja 133.

el mes de setembre, l'actitud dels metges continuava aferrada a l'optimisme i qualificaven la febre groga com a menys greu que la pesta o el còlera: «Efectivament, el seu fàcil aïllament, la seguretat de resguardar-se en allunyar-se de les costes, la seua menor mortandat, el tractament més conegut, la seua instantànea suspensió pel fred i algunes altres condicions que li són annexes, foragiten una gran part de la por que infundeix»¹⁶.

La resposta política municipal va consistir fonamentalment en la creació d'un seguit de comissions tècniques encarregades de mantenir les condicions de salubritat. La primera en crear-se fou una *Comissió permanent de salubritat*, composta per tres metges i un veí per a cadascun dels districtes de la ciutat. Aquesta es va dividir en cinc subcomissions encarregades de la higiene del sòl, dels edificis, de la inspecció dels aliments i begudes, una altra per a elaborar un projecte d'hospitalitat comú i domiciliària i la darrera per a estudiar els costums dels valencians i la seua influència en la propagació de l'epidèmia¹⁷. A l'evident inoperància d'aquestes comissions es van afegir dos òrgans més: la creació d'una *Junta auxiliar de beneficència*, composta per «personas dignísimas de la ciudad» i es varen resucitar també les juntes parroquials, que, segons afirmava l'informe de l'Alcaldia, «seguien funcionant amb un zel digne d'elogi». Aquestes darreres instàncies tenien com a finalitat principal l'obtenció de recursos extraordinaris per a fer front a la malaltia. Sembla evident, que la societat valenciana durant les darreres dècades del segle XIX disposava d'un sistema sanitari basat en la beneficència i la caritat, i feia front als grans problemes plantejats pel fenomen epidèmic mitjançant estratègies de movilització social i ajuda ciutadana. No es tracta, doncs, d'un sistema eficient des del punt de vista de la intervenció sanitària i sí generador d'alarma social. D'altra banda, l'arribada del mal, sempre forani, feia aflorar tota mena de sentiments xenòfobs i provocava mesures repressives contra els forasters, especialment els pobres i rodamons. Abans d'aparèixer cap persona afectada per la malaltia, l'ajuntament ja publicava un bàndol «amb la finalitat d'exercir, fins a un cert punt, una vigilància sanitària sobre els forasters que vingueren a la capital, prevenint que tots els veïns que donaren part dels que reberen a casa seua»¹⁸. La delació esdevé un element clau de la policia sanitària. Immediatament, tant la comissió sanitària de l'ajuntament com la junta municipal feien un reconeixement obligatori als forasters sospitosos.

b) Gestionar la miseria. Les primeres decisions de política general ema-

¹⁶ J.B. Peset. «Alarma exagerada por la fiebre amarilla». *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), p. 330.

¹⁷ Anàlisis de la situación e informe de las medidas adoptadas por la Alcaldía Popular de Valencia. A.D.P.V. Expedientes generales de sanidad, caja 133.

¹⁸ *Ibidem*.

naren del Ministeri de la Governació, un cop coneguts oficialment el 5 de setembre els primers casos de malalts entre els treballadors del port de Barcelona. Feien referència, d'una banda, a les normes vigents per a la sanitat marítima i altres relatives a la terrestre. Les primeres consistien en recordar els alcaldes de Cullera, Morvedre i Gandia, que l'article 36 de la Llei de Sanitat els obligava a sotmetre a observació durant tres dies els vaixells procedents de llocs afectats de febre groga i a aplicar-ne mesures higièniques. L'article 23 del capítol VI, titulat *Visita de naves*, establia l'obligació de reconèixer i visitar els vaixells que arribaven als ports abans de donar-los autorització per descarregar persones i mercaderies a terra, i l'article 26 del capítol VII dividia els llatzarets en bruts i d'observació. En els primers és on havien de fer quarentena els vaixells de patent bruta per pesta llevantina o febre groga. D'altra banda, l'article 34 de la mateixa llei de sanitat establia que quan la patent bruta de febre groga no comportara accidents a bord durant el trajecte, s'havia de fer quarentena rigorosa de 10 dies i 15 si havia hagut accident. Un decret de 9 de setembre declarava brut el port de Barcelona i ordenava a les direccions de sanitat marítima que desplaçaren a llatzaret brut els vaixells procedents d'aquella ciutat.

Les mesures proposades per la sanitat terrestre palesaven un dels principals problemes: la manca de coordinació entre els òrgans de decisió en política sanitària i les mesures concretes que calia aplicar. En aquest cas, les primeres mesures adoptades des del ministeri de la governació, a Madrid, van provocar profundes discrepàncies. Mentre que el governador de València era partidari d'establir un cordó sanitari i havia enviat l'11 de setembre instruccions al respecte a tots els alcaldes, el Ministeri el recriminava i li advertia que havia d'abstindre's de prendre mesures que no eren de la seua competència, sinó de la del govern. L'actitud del ministeri, obviament, no va caure bé i, contravenint l'advertència, el dia 15 el governador de València buscava la solidaritat dels seus col·legues de Castelló i Tarragona, els quals, tanmateix, li responien que sols s'atenien a les instruccions rebudes de Madrid¹⁹. Automàticament l'opinió pública valenciana es va posar a favor del governador i en contra del govern central.

Qualificada de rígida, intransigent i allunyada de la realitat geogràfica i social valenciana, la postura del ministeri es va veure contestada pels alcaldes de València, Poble Nou del Mar i Sagunt. El seu punt de vista obtingué un ampli suport en l'opinió pública, si hem de creure el testimoni que ens ofereix la premsa diària de la ciutat. La instal·lació de campaments n'és un exemple, que emmascarava el veritable pols polític entre les autoritats sanitàries valencianes i el govern de Madrid. En un escrit de queixa, l'alcalde de

---

¹⁹ Informe sobre la epidemia elaborado por el Gobernador Civil. A.D.P.V., expedientes generales de sanidad. caja 132.

València explicava al governador que «les condicions especials de les bellíssimes rodalies de la nostra ciutat impedeixen per complet que això pugua dur-se a terme. L'horta poblada de València constitueix una població rural que s'estén a molts metres de distància i encara passa del límit municipal, en l'àmbit del qual no es troba un lloc que ofereisca condicions acceptables»²⁰.

Entre les recomanacions dictades pel Ministeri de la Governació a les juntes de sanitat es trobava l'establiment de campaments per aïllar els sospitosos i els malalts. L'ajuntament de València va voler adaptar aquesta mesura d'aïllament a unes condicions més adients, substituint els campaments per edificis de la ciutat, però nomès va aconseguir l'ex-convent de Sant Joan de Ribera i l'hort de Sant Pau. Davant la necessitat d'alçar campaments de barracons l'alcalde s'excusava en la miseria per no atendre les mesures dictades per Madrid. Es lamentava davant el governador per «l'escassetesa de fons municipals, o, millor dit, de l'exhausta caixa de la ciutat. No pot vosté formar-se una idea de l'angoixosa situació d'aquesta corporació en haver de deixar sense compliment les ordres del Ministre per manca de recursos i, encara pitjor, veure amenaçada la ciutat, el benestar de la qual li ha estat encomanat i a molts habitants per manca de treball morint en la miseria i esdevenint influència atractiva del terrible assot»²¹. Es a dir, que la miseria i els miserables es troben en l'ull de l'huracà de la responsabilitat del mal. Altres informes dels alcaldes de Poble Nou del Mar, Villanueva del Grao i Sagunt s'expressen en el mateix sentit i culpen a la manca de resposta de les autoritats davant les peticions de recursos materials i econòmics per pagar els jornals i les despeses derivades de les mesures plantejades pel govern. S'observa d'immediat una lluita feroce entre les autoritats del govern central i les municipals per fer front a les despeses extraordinàries derivades de l'epidèmia. No sembla que el govern en fora massa sensible. La manca de mitjans es palesa també en l'escrit lliurat per l'alcalde de Sagunt al governador, proposant la utilització del castell com a llatzaret d'observació dels passatgers procedents de Barcelona. Diu: «Aquest municipi es troba sense cap recurs, i li és impossible fer front a les despeses que s'hi originen. He de dir que en la població estan patint-se moltes intermitents, car l'època és oportuna i no seria estrany sinò més aviat segur, que els viatgers acomodats al castell, puguessin contreure aquesta afecció, atés que en aquesta època el castell és un lloc insalubre»²².

El punt àlgid de la polèmica girà al voltant dels primers casos sospitosos detectats el 15 de setembre entre passatgers procedents de Barcelona, en

²⁰ Oficios de las alcaldías de Valencia i Pueblo Nuevo del Mar al gobernador. 1870. A.D.P.V.

²¹ Análisis de la situación e informe de las medidas adoptadas por la Alcaldía Popular de Valencia. A.D.P.V. Expedientes generales de sanidad, caja 133.

²² Ofici de l'alcaldia de Sagunt al governador. A.D.P.V., expedientes generales de sanidad, caja 132.

Poble Nou del Mar. El mateix dia, el governador ordenava l'alcalde de Sagunt que es detingueren a l'estació tots els trens de Barcelona i els seus viatgers foren conduïts al castell, i es procedirà a fumigar escrupulosament tota la mercaderia i els equipatges, i que de cap manera es permetera el pas d'una partida de cuirs. Tanmateix, quan l'alcalde de Sagunt va rebre el telegrama, el tren ja havia passat. A més, davant la confirmació de l'epidèmia l'alcalde de Sagunt encara plantejava més problemes a l'ús del castell com a llazaret i contestava que «es troba enderrocat, per la qual cosa no és possible allotjar viatgers, i a més, per pujar-hi han de travessar tota la població, i la sorpresa entre la població pot produir alarma que provoque alteracions de l'ordre»²³. La disparitat de criteris entre el governador i el Ministeri de la Governació obligà el primer a revocar el dia 16 la seua ordre de detenir les mercaderies a Sagunt i no hi hagué cap mesura d'aïllament fins que, dos dies després, havent rebut l'acta del reconeixement facultatiu del malalt sospitós de Vilanova del Grao, el Ministre envià un telegrama «per què els gèneres considerats contumaços per la llei de sanitat, procedents de Barcelona per terra cap a punts del litoral que no es troben a una altura superior al 60 metres del nivell del mar, siguen sotmesos a tres dies de ventilació i fumigació»²⁴. Arran d'aquesta instrucció, el governador destinà una comissió de la junta provincial de sanitat a estudiar entre les poblacions del Puig, Puçol, Sagunt i Almenara, quina de totes era la més adient per realitzar les fumigacions de mercaderies. Movilitzada pels esdeveniments que es precipiten, la junta provincial de sanitat entra en contacte amb l'alcalde de València, Pedro Vidal, per tal de demanar-li «un local a propòsit per a fer d'hospital d'observació». Serà l'hort de Sant Pau el que s'habilitarà a tal efecte.

c) *Negar l'evidència*. El 20 de setembre del 1870, tot i haver-se declarat ja l'existència dels primers casos de febre groga a València, el governador Ricardo Martínez Pérez va publicar un número extraordinari del *Boletín Oficial de la Provincia* en el qual allunyava el fantasma de l'epidèmia i li llevava importància a l'assumpte, amagant els veritables problemes que s'endevinaven per a la ciutat i les poblacions marítimes de la rodalia. «Les constants alarmes que es van difonent des de fa poc, fent creure als esperits febles, que la trista malaltia de la febre groga es troba entre nosaltres, m'obliga a dirigir-vos la veu, per declarar-vos amb tota lleialtat que tals alarmes són completament infundades»²⁵. Tot i el cinisme de les declaracions oficials, sembla ser que l'objectiu era no sols tranquil·litzar, sinó també menta-

---

²³ Informe sobre la epidemia elaborado por el Gobernador Civil. A.D.P.V., expedientes generales de sanidad, caja 132.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Boletín Oficial de la Provincia*. Número extraordinario de 20 de septiembre de 1870.

litzar per a les dures mesures que s'haurien d'imposar i que, obviamt, eren qualificades de preventives, per tal de «vetllar incansablement per conservar l'immillorable estat sanitari que avui, per ventura, existeix»²⁶. El governador encara eleva una mica més el tò del cinisme, adobant-lo amb un xic de masclisme oportunista: «Els pobles virils necessiten saber la veritat, a la qual tenen dret per la seua fortalesa d'ànim, i vosaltres la sabreu sempre tota, tant en els dies de bonança com en els d'amargor»²⁷. Aquesta és, sens dubte, la versió oficial, que es palesa també quan, el mateix dia 20 li respón al governador de Málaga, que s'havia interessat pels possibles casos de febre groga a València, que «l'estat sanitari és immillorable»²⁸.

d) S'estenen les mesures de control i aïllament. Tot i l'optimisme de les seues manifestacions públiques, el governador envià d'immediat als alcaldes de tots els pobles de la província un seguit de disposicions que havien estat acordades a proposta de la junta provincial de sanitat. Bàsicament consistien en nou recomanacions per coordinar les accions preventives i assistencials: 1- No prendre mesures unilaterals d'incomunicació amb zones brutes sense permís; 2- davant la sospita d'un cas, comunicar-ho d'immediat al governador i a les juntes de sanitat; 3- prohibició de l'acordonament absolut, per demostrar-se inconvenient, però permetre mesures d'incomunicació per evitar riscos; 4- no prohibir els trajectes dels viatges al seu destí, tot evitant els aturs de trànsit si no és necessari; 5- preparar un edifici de la rodalia per a la incomunicació i observació dels individus i mercaderies sospitosos; 6- la incomunicació no havia d'ultrapassar els tres dies; 7- els qui canviaren de domicili havien de demanar l'alcalde una butlleta sanitària de garantia, on es faria constar si havia estat sotmés a observació si venia de lloc sospitós; 8- neteja dels districtes municipals i eliminació de focus infectes i 9- les juntes de sanitat marítima funcionarien atenent-se estrictament a la llei i donant al govern civil compte oportunament. En aquest punt, el governador va assumir el paper de màxim responsable i coordinador de la lluita social contra l'epidèmia, una epidèmia que no existia pública i oficialment.

Des del moment en què se va declarar l'epidèmia a Barcelona, el governador de València ordenà que diàriament el port li enviés un part sobre el moviment de vaixells, la càrrega transportada i el seu estat sanitari. També l'ajuntament de València li havia d'enviar informació diària dels nous malalts, l'hospital provincial dels nous ingressos i els casos sospitosos i el cementeri sobre els soterraments. Totes les dades de que disposem fan pen-

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Informe sobre la epidemia elaborado por el Gobernador Civil. A.D.P.V., expedientes generales de sanidad, caja 132. *Ibidem.*

sar que, en asabentar-se de l'aparició de l'epidèmia a Barcelona, els responsables polítics i sanitaris valencians van patir una reacció de pànic enfront del desastre que els va fer mantenir un falç discurs tranquil·litzador davant la població, però alhora prenent mesures guiades per la por i el record de la recent epidèmia de còlera del 1865²⁹. Totes les mesures inicials venien justificades per la voluntat d'establir un sistema de vigilància epidemiològica, per detectar i aïllar. A les instruccions del governador, ja esmentades, cal afegir les de les juntes de sanitat, les quals emeteren instruccions com que «es donen part de totes les malalties i aquestes notes es dipositen en bústies col·locades en les botiques situades convenientment per abraçar tots els districtes de la ciutat»³⁰. La mateixa junta lliurà també un ofici als directors facultatius de l'hospital, dels hospicis de misericòrdia, beneficència i Sant Vicent i al cap del laboratori d'higiene, per que remitís diàriament informació sobre l'alteració que poguera haver sofert l'estat sanitari. Obviament es volia detectar l'aparició del primer cas.

2. LA MEDICINA, INSTRUMENT D'ACCIÓ POLÍTICA.

a) Les causes del mal. L'epidèmia de febre groga del 1870 coincideix en el temps amb l'inici de la crisi del paradigma miasmàtic del contagi front a la nova teoria microbiana del contagi animat. No obstant això, la discussió de les dues teories en els àmbits científics es traduïa en la pràctica per una pervivència del pensament i de les pràctiques tradicionals, que eren les que havien estat aplicant-se en el cas de les epidèmies de còlera durant tot el segle XIX. A més, entre els responsables de la sanitat municipal valenciana predominava la resistència a acceptar el paradigma microbià o, en tot cas, el desig de fer-lo compatible amb la idea dels microbis patògens³¹. Així les coses, el predomini de la visió miasmàtica generava una concepció fisiopatològica de la malaltia, legitimadora de qualsevol estratègia de segregació i aïllament del malalt contaminant. Peset ens ho explica perfectament:

«Es comprendran bé aquestes idees recordant que per l'acte de la respiració consumim oxígen de l'aire, retornant-li principis innecessaris que l'impurifiquen i els de la nostra transpiració insensible, però perenne, els quals entren silenciosament a formar part d'aqueix caos anomenat atmos-

---

²⁹ Sobre les repercussions d'aquesta epidèmia, veure M. J. Báuena; IRLES, M. A. La higiene pública municipal en València durante la epidèmia de còlera de 1860. En: Barona, J. L.; Mico, J. (eds.) *Salut i malaltia en els municipis valencians*. València, SEC/Universitat de València, 1996.

³⁰ Anàlisi de la situació e informe de las medidas adoptadas por la Alcaldía Popular de València. A.D.P.V. Expedientes generales de sanidad, caja 133.

³¹ Veure M.J. Báuena, 1996, *op. cit.*; M. Peset Mancebo, Juan Bautista Peset y Vidal y la transició de la medicina anatómica a la de laboratorio. València, tesi doctoral, 1996.

fera. Estancat aquest residu en les nostres habitacions, torna sobre el que els va produir, car els edificis manquen de la ventilació necessària i encara que la tinguen no és continua i incessant, sinò interrompuda pels nostres costums i durant vuit o deu hores de la nit, almenys mentre dormim, es produeixen els esmentats danys. El que passa habitualment infereix greus perjudicis en els casos d'infecció i aqueixa atmosfera interior de cada casa és un laboratori de recepció de miasmes que es dirigeixen a la nostra economia per les distintes vies de la respiració, superfície cutània i aparell digestiu, adquireixen el màxim de les combinacions i del poder destructiu que els hi podia mancar. A més, cada malalt contagiats és un aiguanex perpetu de vapors, que no sols produeixen la desolació entre els assistents i persones més estimades, sinò que retornen al mateix que els va engendrar, per contribuir a la seua destrucció, encara que es tracte de neutralitzar-los mitjançant les fumigacions i la ventilació ordinària. S'emmagatzena en la cambra i més tard s'apropien de l'organisme altres miasmes que podrien conduir-se fora amb la roba i altres efectes, la propietat transmissible dels quals no sols inficciona les persones que s'acosten, sinò també als edificis on viuen o que es trobe a prop, i potser aquest és l'ordre que es guarda amb preferència»³².

Considerada de naturalesa tífica per les alteracions provocades en la sang, s'atribuïa a la febre groga una relativa benignitat, atés que les xifres de mortalitat no eren tan elevades com en altres epidèmies. La lentitud del desenvolupament de l'epidèmia era atribuït pels metges al fet d'estar transmesa per un miasma infectant, el qual necessita invadir, germinar i madurar dins el cos del malalt i això faria més lenta la seua propagació. Una vegada més, les consideracions higiènic- morals entren a formar part del mecanisme causal de la malaltia: «No és el moment de dirigir inculpacions a ningú, però la indiferència cap els més benvolguts interessos de la societat, constituïts per la salut pública; el descuit en la pràctica de certes mesures que prescriu el bon sentit; els pecats sanitaris, en una paraula, comporten la més terrible penitència, i això és el pitjor del cas, que solen pagar justos per pecadors»³³. «És per això que els hospitals de contagiosos són habitualment sepulcres humans; i la raó, la història i l'experiència dicten de comú acord que sols poden agrupar-se en una mateixa sala els que pateixen malalties ordinàries»³⁴.

Una dècada més tard, l'any 1882 la junta provincial de sanitat va elaborar una memòria de sanitat marítima, en la qual ja es feia notar la major

³² J.B. Peset. «Campamentos contra la fiebre amarilla». *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), p. 357-358.

³³ J.B. Peset. «Alarma exagerada...» *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), p. 332.

³⁴ J.B. Peset. «Campamentos contra la fiebre amarilla». *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), p. 357-358.

influència que anava tenint la mentalitat microbiològica front a l'ambientalista, pel que fa a la causació de les epidèmies:

«És inútil teoritzar sobre l'essència dels gèrmens mòrbids colèrics o pestilencials, tant més quant els progressos de la química i la micrografia no han pogut encara arrancar la qüestió del terreny de la hipòtesi. Sia un efluvi que altere la composició dels elements contitutius de l'atmosfera, sia un ferment productor d'alguns dels innumerables éssers que viuen en aqueix món animal invisible, siguen espores desprendides de la variada vegetació palustre i difundides per l'atmosfera, sia el que fós, és positiu que conduit d'un punt a altre, en trobar condicions favorables de localitat en el que l'envolta, es manifesta i s'anomena còlera, febre groga, pesta bubònica»³⁵.

b) Els metges i la política de segregació. Davant la previsió d'arribada imminent de l'epidèmia, el 19 de setembre es va reunir la junta general extraordinària de l'Institut Mèdic Valencià per tal de debatre les recomanacions que haurien de fer-se a les autoritats. En aquest cas es va donar preminència a l'opinió d'en Lòpez Nieto per ser l'únic conèixedor de les manifestacions clíniques de la malaltia en haver exercit com a metge a Cuba. Lòpez Nieto plantajà com a fil conductor de l'estratègia d'actuació l'aïllament i el control policial. L'aïllament era la primera mesura per evitar la propagació de la malaltia i hauria d'aplicar-se no sols als malalts, sinó també als sans que vivien a prop dels punts infestats. Les seues idees van donar lloc a una polèmica al voltant de la pertinència o no d'establir un cordó sanitari per impedir l'arribada de passatgers procedents de Barcelona³⁶. Alguns dels metges presents, com ara Castells i Domingo Roncal es mostraven partidaris de la mesura, mentre que Peset Vidal els recordava que els acordonaments estaven prohibits per la legislació vigent i haurien d'ésser suplits per campaments aïllats, destinats en uns casos als malalts i altres als sospitosos. Les mesures d'aïllament de malalts i infectats haurien de veure's complementades, segons els metges, amb un sistema de declaració diària de les persones que arribaven cada dia a les veïnes poblacions marítimes, fent constar el seu lloc de procedència. L'objectiu d'aquesta declaració, obviament, no era altre que el d'aïllar tots els procents des del 15 de setembre de Barcelona i la Barceloneta.

Quan els casos de malaltia començaren a aparéixer, la casa del malalt havia de ser desal·lotjada i convenientment fumigada i ventilada. Cas que apareguera algú individu en els poblats marítimes amb els símptomes de la malaltia, encara que no vinguera de Barcelona, hauria de romandre aïllat i

³⁵ Memoria de sanidad marítima elaborada por la junta provincial de sanidad, 1882. A.D.P.V., Expedientes generales de sanidad, caja, 148.

³⁶ Junta general extraordinaria del Instituto Médico Valenciano. *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870).

s'hauria de procedir també al sanejament de la ciutat i les seues rodalies, com a mesura preventiva. Obviament, el control policial de les relacions socials, l'evacuació de la pròpia casa, la incomunicació i les pràctiques no ben aclarides de sanejament de la ciutat, no havien de ser procediments massa ben acollits per una població indefensa davant la invasió de les autoritats sanitàries en la seua vida domèstica i privada. No cal insistir en la por a caure malalt, quan la condició de malalt implica veure's sotmés a un sistema repressiu d'aquestes característiques. Finalment, l'Institut Mèdic Valencià va nomenar dues comissions per donar suport a les juntes municipal i provincial de sanitat i per redactar una memòria sobre el tifus icteroides, a més d'oferir la seua col.laboració a les autoritats locals.

En el ja esmentat número extraordinari de 19 de setembre del *Boletín Oficial de la Provincia*, el governador incloïa les instruccions emanades del Ministeri de la Governació. Les regles 3^a, 4^a i 5ª prescribien l'establiment de campaments en les afores de les ciutats del litoral, situats en llocs ventilats, secs i alts. Un campament havia de fer les funcions d'hospital de recepció per als pobres, rodavons i tots aquells que patiren la malaltia o presentaren símptomes sospitosos. Un altre havia de situar-se a distància per a tasques d'observació. El sistema mèdico-polític és, doncs, idèntic en el fons al que es feia servir per a qualsevol cas d'epidèmia: un llazaret brut per als malalts, un altre d'observació per als sospitosos, com havia estat proposat ja en 1805 per Tadeo Lafuente i aplicat al llarg del segle per les juntes de sanitat.

Peset afegeix encara un aspecte més al debat, en considerar la inutilitat dels edificis -recordem la interpretació fisiopatològica de la malaltia- i defensar que havien de construir-se barracons amb murs que deixaren passar l'aire, per afavorir la ventilació i, a través seu, la disseminació dels miasmes³⁷. La seua proposta incloïa la construcció d'una cabanya menuda de palma o ramatje per cada malalt, separades sis o vuit vares entre si: «són el veritable edifici sanitari en aquests casos, la *conditio sine qua non* del tractament oportú i la garantia més positiva per als sanitaris»³⁸ «D'aquestes consideracions es pot deduir, d'acord amb la raó i l'experiència, que la febre groga troba el seu antídote en l'aire lliure; i si, com digué, un sabi metge espanyol, la neteja era la triaca de la pesta negra... de la mateixa manera, la triaca del tifus icteroides és l'aire del camp, que la fa fugir com a veritable enemic»³⁹.

Tot el seguit de circumstàncies que envoltaven la malaltia des d'una concepció fisiopatològica miasmàtica, les seues vies de transmissió i la manera de progressar l'epidèmia donaven suport científic i racionalitat a totes les

³⁷ J.B. Peset. «Campamentos...». *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, II, (1870), p. 355-356.

³⁸ *Ibidem*, p. 357.

³⁹ *Ibidem*, p. 360.

estratègies de segregació i aïllament de forasters i malalts i a les mesures de desinfecció, de més que dubtosa efectivitat. «La ciència -diu Peset- admet com a molt probable la desaparició de totes les malalties importants i transmissibles mitjançant l'aïllament i el segrest, auxiliats per la separació i sanejament de tots els focus d'infecció que s'anaren presentant. Aquest resultat és encara més viable, però, en el cas de la febre groga, l'avanç de la qual es suspén instantàniament remoguent els primers casos, aïllant-los i incomunicant-los, evitant així que es forme un focus d'infecció. La veritat d'això es garantida pels llatzarets on s'envien les embarcacions brutes procedents d'Amèrica...»⁴⁰. Un altre aspecte que alentava sorprenentment l'optimisme dels metges era la seguretat de que la malaltia s'estingia només internar-se en les montanyes, «car a mesura que el miasma s'escampa en allunyar-se de les costes de la mar i perd per complet la virulència si busquem l'altura»⁴¹.

c) Vigilar, delatar, segregar: els límits d'una sanitat miserable. Una volta confirmats els primers casos, es va formar una comissió conjunta de membres de les juntes municipal i provincial de sanitat, per tal de resoldre la localització del llatzaret. Inicialment en un edifici de fundició a prop de Poble Nou del Mar i la sèquia de Vera, però degut a la humitat i l'estat ruïnós de l'edifici, havent de prendre una determinació abans de l'arribada del tren de Barcelona, es va decidir establir el llatzaret en la plaça de bous. S'hi instal·laren els passatgers, mentre que les mercaderies anaven a l'estació d'Albuixech. El consistori hagué de fer un gran esforç per tal de fer viable l'adaptació de la plaça de bous i establir un sistema de vigilància en el que hagueren de participar fins i tot els regidors i els membres de la junta de sanitat. Conta l'alcalde que:

«Citats a hores prou avançades de la nit, alguns individus de l'Ajuntament i de la junta municipal, acudiren al meu requeriment, quedant poc després fumigada la correspondència i encetada l'organització del servei del llatzaret que s'ha anat perfeccionant segons les necessitats. A l'endemà, l'Ajuntament va establir un servei de regidors en la plaça de bous i l'assistència precisa d'un alcalde a l'arribada dels trens, i la junta de sanitat establí també un torn per al citat objecte fins que es proveira dels seus metges, encarregant-se després l'esmentada junta de la inspecció higiènica del llatzaret.

Es destinaren un gran nombre d'operaris per cobrir amb tela els arcs dels corredors i verificar la neteja; s'adquiriren cinquanta llits i els utensilis absolutament necessaris i es practicaren les divisions necessaries per a l'aïlla-

---

⁴⁰ J. B. Peset. «Aларina exagerada...» *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 11, (1870), p. 330.

⁴¹ *Ibidem*, p. 331.

ment dels quarentenaris, tot contractant un fondista per abastir-los de bons aliments, que el municipi facilità debades als vertaders pobres»⁴².

Els paràgrafs anteriors palesen la ineficàcia d'un sistema sanitari burocràtizat, basat en la beneficència, que provocava un considerable cost social i una altíssima perturbació de la vida cívica per unes mesures sanitàries sempre distorsionadores de la vida quotidiana. La improvisació de la plaça de bous com a llatzaret i la simple designació d'un metge municipal de guardia i una comissió permanent de l'Ajuntament era tot el que podia oferir-se davant l'amenaça d'una epidèmia. Un metge, un farmacèutic i un regidor s'encarregarien a més de funigar i orejar les mercaderies procedents de Barcelona, però l'operació sovint es veia entrebancada pel legítim desig dels propietaris de veure com es manipulaven les seues pertenençies i els informes municipals atribuïen a les plujes i bategades d'aquells dies la impossibilitat material de realitzar les fumigacions. En conseqüència, un llarg seguit de discussions interminables sobre els locals on haurien de dipositar-se les mercaderies acumulades per ser considerades com a brutes, la manca d'espais, la lentitud en la construcció de barracons i un llarg etcètera són un clar testimoni de la crisi social provocada per l'epidèmia i la incapacitat de resposta d'una organització sanitària burocratitzada i ineficaç.

Considerades brutes també les mercaderies procedents d'Alacant, s'acumulava la faena sense que les autoritats foren capaços ni tan sols de trobar un local adient, per la qual cosa la junta provincial va ordenar que s'ocupés provisionalment l'antic col·legi de Sant Pau, aleshores institut de segona ensenyança, situat enfront de l'estació. Tanmateix, la mesura no va agradar a la junta municipal, la qual va proposar de substituir el col·legi per les caval·lerisses de la plaça de bous, «tot practicant-hi les obres necessàries per preservar de males influències als quarentenaris»⁴³. El desconcert que tots aquests fets palesen resulten difícils d'entendre en una societat com la valenciana, freqüentment afectada per fenòmens epidèmics greus.

Davant l'extensió de la malaltia cap a València, les autoritats sanitàries valencianes comencen a no fer cas de la legislació i plantejen una estratègia de prevenció basada en l'establiment d'un acordonament sanitari de la ciutat. Organitzen rondes de veïns i impliquen la guardia civil, al temps que donen instruccions que en cap districte es deixi entrar ningú sense cèdula sanitària, la qual hauria de ser expedida sols als residents de cada districte. Aquest sistema de control policial es complementa amb una circular amistososa als metges incitant a la delació, «a fi que confidencialment i sense cap escrúpol posen en coneixement les sospites que pugueren oferir-los els

⁴² Análisis de la situación e informe de las medidas adoptadas por la Alcaldía Popular de Valencia. A.D.P.V. Expedientes generales de sanidad, caja 133.

⁴³ *Ibidem*.

malalts de la seua clientela, amb la qual cosa restaria sempre cobert l'honor professional i assegurats els interessos de la salut pública»⁴⁴.

Les mesures de vigilància i delació donen els seus fruits i a finals de setembre trobem sengles informes al governador dels alcaldes del Grao i de Poble Nou del Mar en els quals es posava a disposició del governador tota persona procedent d'una altra població que no disposara dels documents de vigilància corresponents, al temps que es confirmaven les visites a domicili per fer desaparèixer els focus d'infecció i es posava en ús de l'alqueria dels escolapis per a l'aïllament dels malalts. També la misèria està sempre present a través de la crida als donatius per fer front a les despeses extraordinàries ocasionades per l'epidèmia.

A finals d'octubre, la premsa comunica amb satisfacció la mesura adoptada per la junta provincial de sanitat que consistia en evacuar les famílies del barri de pescadors, entre les quals havien aparegut els casos de febre groga, deixant simplement els malalts⁴⁵. A primers de novembre, l'alcalde de la ciutat dicta un bàndol en el qual manava desallotjar les cases durant cinc dies a tots els veïns d'un seguit de carrers: Màrtirs, Llúria, Flors, Entenza, Timonedà, Jurats...: «Desallotjades les cases, entregaran els veïns les claus a l'alcalde del seu barri. El veí que no tinga on anar se li proporcionarà local i medi de transport. Les cases que no entreguen les claus abans de les 6 de la vesprada del dia d'avui seran clausurades i sellades per l'autoritat, i no podran habitar-se sense el sanejament previ, que serà a compte de l'inquilí. Des de les 6 de la vesprada del dia d'avui queda prohibit transitar i romandre en els esmentats carrers, tot encarregant-se l'autoritat de la custòdia d'aquests barris»⁴⁶.

3. REPERCUSIONS ECONÒMIQUES I SOCIALS DE L'EPIDÈMIA.

Les dades dels registres diaris enviats al governador per l'ajuntament, pels hospitals general i de Sant Pau, pel director de sanitat marítima del port i pel cementeri general aporten una aproximació a la incidència de la malaltia sobre la població valenciana. Tot i les cauteles oportunes davant la lectura de les dades, d'altra banda incompletes, es poden extreure varies conclusions generals: a) la majoria dels afectats eren varons adults; b) la morbiditat fou relativament baixa i c) les xifres de mortalitat oscil·laren al voltant del 50% dels afectats.

Els primers casos aparegueren -ja ho hem dit- el 15 de setembre i eren dos homes procedents de Barcelona, els quals varen ser identificats com a sos-

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Diario Mercantil de Valencia*, 29 d'octubre, 1870.

⁴⁶ *Diario Mercantil de Valencia*, 7 de novembre, 1870.

pitosos pel metge de Poble Nou del Mar i moriren quatre dies més tard. El nombre total de casos detectats en setembre fou de 21; 51 en octubre i 29 la primera quinzena de novembre, atés que el 15 de novembre es va declarar l'últim cas. El fet que els primers afectats foren mariners i comerciants procedents de Barcelona, i fóra el port i el comerç la principal via de transmissió, fa comprensible el predomini de l'afectació en varons adults. D'altra banda, si comparem la incidència de la malaltia amb les xifres ja esmentades que ofereix Peset per a les epidèmies anteriors hem de convenir que són considerablement inferiors: un centenar de persones afectades, de les quals tenim confirmació de la mort de 56, principalment varons adults. Sols tenim notícia de la mort d'un xiquet d'onze anys i tres de dotze, la qual cosa fa pensar que la letalitat de la malaltia estava en relació amb l'edat. Dels 14 afectats entre 20 i 23 anys que figuren a l'estadística lliurada per l'hospital militar, sols dos van morir, mentre que el metge de l'hospital de Sant Pau afirma que els majors de 40 anys rarament superaven la malaltia.

A finals d'octubre la premsa denunciava la manca d'informació oficial sobre la incidència i la mortalitat de la població causada per l'epidèmia i aprofitava la conjuntura per fer una crítica política de més ampli abast. El 21 d'octubre, apareix un editorial que porta per títol «Sapiguem la veritat», que diu així:

«Les greus mesures que s'han adoptat a València amb motiu dels casos de febre groga detectats aquests dies; el salve's qui puga pronunciat inesperadament pel ministre de la guerra i que, segons sembla, serà repetit aviat pel de gràcia i justícia i de governació; l'alarma excessiva que tan inconscientment agita els ànims i que ha colmat la eixida en massa de la guarnició; el trasllat a Moixent de les oficines del ferrocarril i la mesura anàloga que, segons la veu pública, es pensa adoptar respecte a l'Audiència, en posen ja en el cas de demanar que es done plena publicitat i per fi es faça la llum en un assumpte que sembla haver adquirit tan serioses proporcions, com les pavoroses mesures de què és objecte, una gran calamitat, que la població ha de preparar-se a combatre amb totes les seues forces... Fins on arriba la gravetat de la situació en què estem compromesos? Això és el que volem saber i el que és just que sàpiga un poble cridat als virils sentiments de la llibertat, al qual es condemna a tenir por, sense deixar-lo mesurar la gravetat de la causa que infundeix la por... No és prou deixar de la nit al matí sense guarnició una capital important; no és prou colocar a les tropes en un punt alt i ventilat; a aquest esforç realitzat pel govern amb un radicalisme sanitari que anuncia la imminència d'una gran calamitat, corresponen altres esforços no menys radicals del govern, del municipi, de la província, de la iniciativa privada, per disminuir els efectes de la calamitat... El nostre registre civil ens parla diàriament de 5, 9, 10 i fins 11 defuncions de totes les malalties, amén d'alguna altra qualificada de sospitosa, que entrebanca de tant en tant la

monotonia dels estats del municipi. Sols els madrilenys tenen el privilegi de saber cada dia amplament quin és l'estat de salut dels valencians; sols ells poden enterar-se per *El Imparcial* o *La Correspondencia* de les invasions de febre groga ocorregudes a València i de les víctimes que causa la malaltia. No es pot veure més refinament de centralització... Prou de dubtes i de misteris: que es diga que hi ha de cert i positiu, i així es podrà fer justícia davant l'opinió de les exageracions i descercats, si els hi ha, o ens podrem preparar a combatre un enemic insidiós que té consternats tots els ànims...»⁴⁷.

Si el nucli principal de mesures de prevenció i control de la malaltia epidèmica consistien en l'aïllament i el tancament de les fronteres i vies de comunicació amb l'exterior, sembla evident que la perspectiva d'invasió epidèmica havia de generar profundes alteracions en els intercanvis comercials i econòmics amb l'exterior. La junta provincial de sanitat reconeix que «sempre que s'ha intentat legislar sobre les mesures preventives contra epidèmies, el comerç ha posat en la balança de la discussió l'enorme pes de la seua influència...»⁴⁸. Sobre aquesta qüestió es plantejava una actitud dispar entre les juntes de sanitat i els comerciants, en particular pel que fa al control de mercaderies. Les primeres volen descarregar, fumigar i controlar totes les mercaderies que arribaven i no sols les considerades com a brutes per la llei de sanitat del 1855, modificada el 1866. És aquest el principal centre de les queixes dels sanitaris, atés que mentre el vaixell, per exemple, que arriba amb patent bruta entra en quarentena rigorosa deu dies si no hi ha sospita i quinze si la hi ha, i això és aplicable tant al vaixell i les mercaderies com a les persones, en canvi, sols certes mercaderies, se sotmeten a expurgació per via terrestre. Volen, per contra, que tota mercaderia siga controlada i rebutjen la distinció entre contumaces i no contumaces. Ja el 17 de setembre, la premsa valenciana es feia ressó del suport que les mesures proposades per la junta provincial i pel governador davant el govern van tenir de part dels comerciants⁴⁹. La seua por era a ser considerats zona epidèmica, amb el conseqüent bloqueig de mercaderies. De fet, la premsa recolçava la postura dels comerciants, i informava puntualment de la crisi interna que entre les autoritats sanitàries provocava la controvèrsia, fins al punt de causar la dimissió de Domingo Capafons, vocal de la junta provincial de sanitat, mentre compara la situació valenciana amb la de Múrcia, on no s'admetien les mercaderies procedents de Barcelona⁵⁰. Els editorials dels diaris valencians estigueren aqueixos dies dedicats a polemitzar sobre l'epidèmia i a fer palesa la discordància entre mesures marítimes i terrestres a més de

⁴⁷ *Diario Mercantil de Valencia*, «Scpamos la verdad», 21 d'octubre, 1870.

⁴⁸ Memoria de sanidad marítima elaborada por la junta provincial de sanidad, 1882. A.D.P.V., Expedientes generales de sanidad, caja, 148.

⁴⁹ *Diario Mercantil de Valencia*, «La cuestión sanitaria», 17 de setembre, 1870.

⁵⁰ *Las Provincias*, 17 de setembre del 1870.

transmetre la desconfiança de la població en front de les afirmacions tranquil·lizadores dels reponsables polítics i sanitaris⁵¹. La presència de l'epidèmia es va fent cada cop més evident: el 23 de setembre *Las Provincias* transcriu un article de Méndez Arvaro publicat a *El Siglo Médico*, on criticava la sanitat marítima i la situació dels ports i llatzarets.

L'arribada de l'epidèmia a València era ja a finals setembre incontestable i això va provocar reaccions de pànic i fugida. Moltes famílies acomodades, portades per la por, abandonaren la ciutat, fins i tot abans que es declararen els primers casos⁵². L'alarma social va ser instrumentalitzada per la premsa per a presionar en favor de la instal·lació d'un cordó sanitari, que era sistemàticament negat per les autoritats: «La deserció ja no té remei. La manca de mesures eficaces, considerades pel govern com a atemptats a les llibertats... han donat lloc a què ja no sabem quants mariners procedents en línia directa i expedita del port de Barcelona s'han instal·lat, com si res, en les poblacions marítimes... El públic, les autoritats, la premsa, les corporacions facultatives, tots clamen per l'adopció d'una mesura salvadora que altres moltes poblacions han adoptat: clamor inútil i no sabem per quina estranya predilecció, València és ja de les poques poblacions que deixa el pas obert a l'epidèmia que amenaça invadir el litoral»⁵³. A finals de setembre, el Centro Popular crea una associació de caritat per atendre, consolar i socòrrer els pobres i desvalits, els quals, segons se pensava, eren les víctimes predilectes de l'epidèmia⁵⁴. Iniciatives semblants havien tingut precedent en les associacions anomenades «amigos de los pobres», les quals operaven durant les epidèmies de còlera.

L'actitud de la premsa davant el problema social plantejat per l'epidèmia mostra nombrosos aspectes de crítica política i de denúncia del mal funcionament de les mesures sanitàries de prevenció, com testimònia el següent article del *Diario Mercantil de Valencia*: «S'havia disposat, i el mateix comerç s'havia anticipat a demanar-ho, que no es reberen mercaderies procedents de Barcelona, i les mercaderies han arribat directament d'aquell punt infestat; s'havia disposat que els viatgers procedents de Barcelona estiguessen sotmesos a observació abans d'entrar en València, i els mariners contagiats han burlat la mesura preventiva traslladant-se sense obstacles a les poblacions marítimes; s'havia disposat que cert nombre de pobres expulsats de Barcelona amb destí aquesta província foren detinguts a Morvedre i traslladats a Porta Coeli, i els pobres, segons sospita, han desaparegut d'allí, tot introduint-se, no sabem com, en la capital»⁵⁵. Malgrat l'ineficàcia de la sani-

⁵¹ *Diario Mercantil de Valencia*, 21 de setembre, 1870.

⁵² *Diario Mercantil de Valencia*, «Aún no es tiempo», 23 de setembre, 1870.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Diario Mercantil de Valencia*, 29 de setembre, 1870.

⁵⁵ *Diario Mercantil de Valencia*, 7 d'octubre del 1870.

tat, tot feia pensar l'opinió pública, que eren les condicions naturals de València les que la protegien de la malaltia i no gaire les mesures polítiques. «No acusem ningú, deia el *Diario Mercantil de Valencia*, però tenim la convicció ferma de què les notòries faltes de compliment de les mesures més capitals adoptades per a evitar el contagi, hagueren deixat sentir a hores d'ara a València les seues terribles conseqüències, a no ser per les circumstàncies climatològiques o condicions de localitat, que semblen contràries al desenvolupament del tifus icteroides»⁵⁶. Al capdavant, el punt central de les crítiques aparegudes a la premsa, sempre tenen com a qüestió de fons la demanda d'un acordonament de la zona que impedisca l'arribada de la infecció. Posteriorment, les denúncies anaven encaminades a condemnar l'oscurantisme i la manca de claredat en el dimensionament real de l'epidèmia.

Veure's una ciutat afectada per epidèmia i declarada oficialment aportava la més absoluta certitud de misèria per al comerç. En ser considerada zona bruta, tot producte enviat per via marítima o terrestre seria rebutjat, controlat o aturat per les autoritats sanitàries i això era la ruïna més irreversible per a l'agricultor o el comerciant. En aquest sentit, els alcaldes de Poble Nou del Mar i Vilanova del Grao escrivien al governador en un dels seus informes que pregara «al ministre de la governació per què done ordres oportunes, per què no s'haja de posar la nota que avui porten les patents expedides en aquest port, recolçant-se en l'actual estat sanitari... amb l'objecte d'evitar la misèria que ha de provocar l'esmentada mesura per falta de moviment i, en conseqüència, de treball en aquest port»⁵⁷.

La llei de sanitat del 1855 havia establert unes mesures de control del trànsit marítim de mercaderies molt més dures que les que afectaven el transport terrestre. L'aplicació de la legislació va semblar d'inquietud els comerciants valencians i així, vegem que el dia 3 d'octubre, un cop ja declarats varios casos a València, alguns comerciants que estaven esperant rebre mercaderies procedents de Barcelona es van dirigir a l'alcalde, expressant la seua angoixa davant la possible expansió de l'epidèmia. Proposaven endurir encara més les mesures preventives (quarentenes més amples i estrictes) per tal evitar el desastre econòmic que podien preveure.

«Creient ineficaços els cinc dies d'observació que prescriu la llei de sanitat als equipatges procedents de punts epidemiats, més encara quant que es diu públicament que no es compleix l'aïreació i fumigació dels que han de ser sotmesos d'acord amb la llei, el comerç sencer d'aquesta plaça, interessat com el que més en què la salut pública de la ciutat no s'altere i arriben dies de dol, apart de que la majoria hem decidit suspendre la recepció de

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Oficio de los alcaldes de Pueblo Nuevo del Mar i Villanueva del Grao al Gobernador. A.D.P.V. Expedientes generales de sanidad, caja 132.

mercaderies d'aquella procedència, supliquem que en volta de cinc siguen 30 els dies que passen quarentena tots els equipatges procedents de punts infectats... Sent el comerç el més perjudicat, però no el menys interessat en la conservació d'una bona salut pública, esperem de V.D. fassa complir el que se li demana»⁵⁸.

La dramàtica situació generava d'immediat greuges comparatius i aquesta petició, difícilment assumible, dels comerciants valencians, trobava contestació en altres comerciants i patrons que, depenent del trànsit marítim, veien com el rigor que se'ls hi aplicava no era comparable amb la permissivitat amb el transport per terra: «Vosté comprendrà que aquests perjudicis no es poden soportar, més quant es veu que les mercaderies són enviades per via terrestre sense més obstacle a la seua circulació que les oportunes fumigacions i observacions, sense que arribem a entendre la raó d'una desigualtat tan notòria»⁵⁹. Encara a meitat de novembre, comerciants i consignataris de vaixells es queixaven davant el governador perquè tot i que l'epidèmia ha remès i de què ja portaven patents netes, encara els productes procedents del port de València continuaven sent rebutjats en altres ports. Demanaven que el governador fera ús de la seua influència política per assabentar el ministre i resoldre una situació «que tant està perjudicant als comerciants, consignataris de vaixells i a la població marítima del Grao»⁶⁰. De fet, els vaixells que havien estat rebutjats en altres ports, es trobaven anclats al port, carregats de mercaderies, esperant una instrucció oficial del ministeri per poder carregar i descarregar lliurement.

També les repercussions demogràfiques foren importants. Els informes oficials fan notar com la possible invasió epidèmica de la ciutat de València per la febre groga va produir una emigració massiva de les famílies benestants de la ciutat cap a llocs de l'interior. El fet va alterar substancialment la capacitat de recaptació extraordinària de fons per part de l'alcaldia, la qual es lamentava d'aquesta situació: «...la major part de les famílies benestants havien eixit de la població i només hi restava la misèria amb tota la seua crueltat, davant la terrible invasió de febre groga» Això va fer que, per recaptar fons, es fixés una quota d'un escut per adquirir la cèdula sanitària, la qual era un document d'ús necessari per circular per la província.

Un tercer aspecte important és l'intent de neteja social de la ciutat. L'alcalde va disposar «que s'arregle a tots el mendics forasters per traslladar-los als seus pobles d'origen, i que s'oficie a V.D. (el governador) suplicant-li que done les ordres oportunes per què els presidis correccionals

⁵⁸ Instancia de comerciantes al gobernador, de 3 de octubre de 1870 y de 30 de octubre de 1870. A.D.P.V., Expedientes generales de sanidad, caja 133.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Instancia de comerciantes al gobernador, 19 de noviembre de 1870. Expedientes generales de sanidad, A.D.P.V., caja 136.

de la capital siguen sanejants i puguen acollir el nombre de confinats que bonament puguen; que els presidiaris transeunts es detinguen el menys possible en la localitat i, finalmente, que es mane eixir a totes les prostitutes forasteres»⁶¹. L'epidèmia esdevé una coartada excel·lent per endurir la moralitat pública i erradicar la marginalitat social mitjançant accions polítiques contra putes, mendics i presidiaris. Sens dubte, l'epidèmia de febre groga del 1870 a València, una epidèmia negada per les autoritats, va fer aflorar totes les contradiccions socials i ideològiques d'una societat pobra, bruta i reprimida.

---

⁶¹ Alcaldía popular de Valencia. Informe al gobernador, de 1870.

